

Recenzió Frivaldszky János: Tanulmányok a jog erkölcsi alapjairól szóló kötetéről

2015 nyarán jelent meg Dr. Frivaldszky Jánosnak, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kara tanszékvezető egyetemi tanárának tanulmánykötete, amely az emberi méltóság, a szabad vasárnap, az uzsora és a pénzügyi válság körébe tartozó kérdésköröket tárgyalja.² A jogfilozófus, politológus szerző négy, napjainkban kifejezetten aktuális témakört dolgoz fel a könyvében, az eddigi szakirodalomban megjelent írásokhoz képest különösen nagy részletességgel. A négy tanulmány összekötő gondolati elemét az emberi méltóság adja, különböző megközelítésekből bemutatva.

I. Az emberi méltóság és a jogképesség

Az első tanulmány az emberi méltóság fogalmát vizsgálja jogfilozófiai megközelítésben. A szerző az ókori gondolkodóktól kezdve tekinti át az emberi méltóságról alkotott koncepciókat, azok filozófiai tartalmát. A görög mondavilágban méltó embernek azt tekintették, aki erényes tetteket hajt végre, és ebben egyúttal a dicsőségre való törekvés nyilvánul meg. Arisztotelész munkásságában a „középút” jelent központi elemet, vagyis az ember arra tartja magát méltónak, amivel képességei alapján valóban rendelkezik, és nem többre vagy kevesebbre. Cicero „Az állam” című művében a *dignitas*, az érdem bír meghatározó jelentőséggel. Ennek megfelelően a demokratikus egyenlőség csak formális, mivel nem veszi figyelembe az érdemet, míg az igazságosság érdeme szerint juttat mindenkinek. Boethius ettől eltérően alapvetően azt tartja, hogy az esetek túlnyomó többségében a „leghitványabb gazfickók kerülnek a társadalmi tisztségekbe” és a „látszatemléltóságokból igazi tisztelet sohasem fakadhat”. Az „igazi méltóság” az erényességből fakad, és az erényesség teszi a méltóságot.

Aquinói Szent Tamás kiinduló tétele az, hogy az ember Isten képmására teremtett, és az ember metafizikai egésznek, végtelennek tekintendő. Az ember önmagáért van, objektív emberi méltósága is ebből következik (*homo est naturaliter liber et propter seipsum existens*).³ Az ember tehát cél és nem eszköz, ebből eredően más igazságtalan megkárosítása még a közjó érdekében sem megengedhető. Giovanni Pico della Mirandola véleménye szerint Isten az embert a világmindenség középpontjába helyezte, ezáltal az embernek saját akarata van, ami által bármivé alakíthatja önmagát. Az isteni erkölcsi törvények betartása az ember méltóságához illeszkedik, ezért a bűn nem csak Istent sérti, de az ember saját méltóságát is. Kant megítélése szerint szintén az ember önmagában abszolút értékkel rendelkezik, objektív értelemben vett öncél, és nem eszköz. Az ember méltósága abban keresendő, hogy olyan törvényeknek engedelmeskedik, amit saját maga számára szab meg. Az „öntörvényhozás” jelenségében ragadható meg az eszes ember általános méltóságának az alapja.

A felvilágosodás korában, a természetjogi gondolkodással jelent meg a „saját személyünkön való jog”, vagyis az önrendelkezés joga. A jogképesség középpontjába az

¹ Habilitált egyetemi docens, ELTE ÁJK Római Jogi és Összehasonlító Jогtörténeti Tanszék e-mail: sandor.istvan@ajk.elte.hu

² FRIVALDSZKY János: *Tanulmányok a jog erkölcsi alapjairól, emberi méltóság, szabad vasárnap, uzsora, pénzügyi világválság*. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának Könyvei, Tanulmányok 30. Pázmány Press, Budapest, 2015. 191 o.

³ AQUINÓI SZENT Tamás: *Summa Theologica*. II-II, q. 64, a. 64, a. 2, ad 3. FRIVALDSZKY: i. m. 23.

ember rendelkezési joga kerül. Jhering az alanyi jogot a tárgyi jog által védett érdeknek tekinti, vagyis kikényszerítő erőhöz köti. Sólyom László arra mutat rá, hogy ha az embert személyként kezeli a jog, akkor az emberi tulajdonságokat nem veszi figyelembe, az ember jogi síkon megjelenő kategóriáját a jogképesség váltja fel, ami az állami akarat alapján elnyert státuszt jelenti. Ebből eredően az ember a jogképesség megszerzésével válik személlyé és a jogrendszer által biztosított jogok alanyává, és nem emberi mivoltából eredően nyeri el ezt a minőségét. Az embernek tehát összességében nem természetes alanyi jogai vannak, hanem csak az állam által a jogképesség kategóriáján keresztül biztosított jogokkal bír, ami azonban a politikai akarat függvénye.

A szerző arra a következtetésre vezet rá, hogy a jogképesség fogalmának bevezetése, az embernek a személy kategóriájával történő azonosítása valójában az emberi méltóság fogalmát relativizálta és korlátozta, ami egyúttal – szerintem kimondva, kimondatlanul – legitimálja az abortuszt és a halálbüntetést. Ugyanakkor alapvető erkölcsi tétel a jogtalan emberölés tilalma, mivel az emberi élet elidegeníthetetlen alanyi jognak tekintendő, vagyis a halálbüntetés elítélendő, az önmagában jogellenesnek minősítendő. Frivaldszky megítélése szerint azonban a jogalanyiség nem váltható ki a jogképességgel, így pl. a méhmagzatot is megilleti az élethez való jog.⁴ Ezek mellett az emberi faj kifejezés csak az állatoktól való megkülönböztetés miatt bírhat jelentőséggel, mivel az ember magasabb ontológiai szinten helyezkedik el. Ezért különös jelentősége van annak, hogy ezeket a fogalmakat és tartalmukat megfelelő módon újragondoljuk.

II. A szabad vasárnap

A második tanulmány a vasárnapi kötelező pihenőnap kérdéskörével foglalkozik. A szerző először a szabad vasárnap természetjogi alapjait mutatja be. Az emberi munka nemcsak olyan szükséges rossz, ami a megélhetés érdekében elkerülhetetlen, de egyúttal az ember önkifejeződését és önkifejlesztését is magában foglalja. Ebből eredően a munka minden ember számára alanyi jog és annak az emberhez méltónak kell lennie. A minőségi munka elvégzéséhez elengedhetetlen az emberi szervezet regenerálódása, vagyis az időszakonkénti pihenőnap, ami az ember egészségének megőrzését segíti elő. A szerző részletesen ismerteti a munkásmozgalmak küzdelmét a szabad vasárnapért, valamint rámutat a szabad vasárnap évezredek hagyományára. A szerző külön fejezetben foglalkozik a vallásos hagyományok jelentőségével, az ünnepként megélt vasárnappal. Az ember természetével jár együtt a vallásának gyakorlása, amelyre megfelelő módon és időben szükséges keretet biztosítani. Emellett a vallásos emberek számára a vasárnap egyúttal karitatív tevékenység végzésére is megfelelő teret biztosít, vagyis általános társadalmi haszonnal bír. A vasárnap az a nap, amely leginkább lehetőséget biztosít a családok számára arra, hogy társas lényként együtt legyenek, közös programokat szervezzenek, egymással kommunikáljanak.

Természetesen a szabad vasárnap nem minden ember számára elérhető. Sok esetben a hivatás jellege (orvos, mentő, tűzoltó, rendőr stb.) miatt, mások esetében pedig a megélhetéshez szükséges anyagi források megteremtése okoz problémát. A szerző helyesen mutat rá arra, hogy az ember nem egyszerűen csak statisztikai szempontú „munkaerő”, hanem önálló méltósággal rendelkezik. Az emberi méltóságból eredően olyan munkát kell számára biztosítani, amely lehetővé teszi számára megélhetését és családja eltartását.

⁴ Megjegyzendő, hogy eddig egyedülállóan csak Peruban az 1984. évi polgári törvénykönyvben terjesztették ki a jogalanyiságot a méhmagzatra, elismerve ezzel annak személyiségét és egyúttal emberi mivoltát. FÖLDI A. – HAMZA G.: *A római jog története és intézményei*. Budapest, 2014. 266. o. A perui jogalkotói megoldás megítélésem szerint nemcsak jogtechnikai szempontból, de erkölcsi vonatkozásai miatt is példaértékű.

Sajnálatos tény napjainkban, hogy a tartalmas közös szabadidő eltöltését sok esetben a különböző bevásárlóközpontokban való közös vásárlás, nézelődés, lézengés teszi ki. Ehelyett megfelelő társadalmpolitikai cél az, hogy a családok inkább közös programokon vehessenek részt. A vasárnapi „neurózis”, a hétfőtől való félelem oka abban keresendő, hogy az emberek nem tudják átélni a vasárnap jelentőségét, és a közös szabadidő eltöltését nem tudják tartalommal megtölteni. A szerző rámutat arra is, hogy a modern plázák messze nem tudnak olyan intellektuális és tartalmas programot biztosítani az emberek számára, mint a tradíciókat őrző kisebb kézműves vásárok, és egyéb folklórt ápoló rendezvények, ez utóbbiak kulturális többletértéke miatt.

A szerző megállapításaival alapvetően egyet tudok érteni, egy ideális társadalmpolitika alapjait képezi a szabad vasárnap bevezetése. A bevezetés módjával kapcsolatban megfogalmazott kritikai észrevételek is helytállóak. Érdeemes lenne ugyanakkor azt is megvizsgálni, talán leginkább szociológiai szempontból, hogy a jelenlegi magyar társadalom számára mennyire megengedhető ez az új szabályozás.

III. Az uzsora és a kamat

A harmadik tanulmány az uzsora és a kamat jogfilozófiai szempontú vizsgálatára terjed ki. Arisztotelész a pénzt az áruk és szolgáltatások egyenértékűségében látja, ami az állandóságot biztosítja. Ebből eredően az, aki a pénz egyenlőség és viszonyosság funkcióját nem megfelelően alkalmazza, visszaél azzal, az egész közösséget rombolja. A kamat, az uzsora a pénzből eredményezett pénzt, vagyis éppen ezt az értékiegyenlítő funkciót ássa alá.⁵

Szent Tamás nem tesz különbséget a kölcsön és az uzsora között, megítélése szerint a pénzért kamatot kikötni azért igazságtalan, mert nem létező dolog eladását jelenti. Másrészt az adós általában kényszerből vesz fel kölcsönt, amit a kölcsönadó kamat nélkül nem tenne lehetővé számára. Az pedig már megint egy másik esetkör, ha a kölcsönvevő a pénz visszafizetésekor ingyenesen, ajándékként juttat a kölcsönadó számára, ez megengedettnek tekinthető. Szintén nem elítélendő, ha a kölcsön nyújtásakor a felek megállapodnak abban, hogy a kölcsönért fejében kártalanítást nyújt az adós a hitelezőnek, azonban ez nem terjedhet ki az elmaradt haszonra.

A 19. század második felére kerül általánosan elfogadásra és legitimálásra a kamat a neotomisták körében. Ennek indokát az képezte, hogy a kölcsönadó meghatározott nyereséget érhetett volna el az alatt az idő alatt, amíg pénze a kölcsönvevőnél volt. Az ilyen lehetséges nyereségtől való elesésért való kárpótlás ezért szerintük igazságosnak tekintendő. A változás oka alapvetően abban keresendő, hogy korábban a pénz elsősorban fogyasztási célok kielégítésére szolgált, míg a 19. századra már túlnyomó többségében termelő, azaz jövedelemszerző célja lett. A pénz tehát önmagában jövedelemforrássá vált, ezért annak időleges átengedése esetén a kölcsönadó nem egyszerűen haszontól, hanem elvárt hozamtól, jövedelemtől esik el, míg a kölcsönvevő a pénzzel jövedelemre tehet szert. A kamat kikötése

⁵ A középkorban az egyház azért tiltotta az uzsorát, mivel úgy tartotta, hogy a pénz, ellentétben az állatokkal, nem fiadzik. Ebből ered a „*pecunia pecuniam parere non potest*” elve (vagyon nem képes vagyont termelni). Ld. továbbá „*mutuum date nil inde aoperantes*” (Lukács evangéliuma 6,34.35 – ...és adjatok kölcsönt semmit sem várva érte), illetve „*pecunia pecuniam parere non debet*” (Decretum Gratiani II, C. 14. qu. 3. cau. 3,4. – vagyon nem képes vagyont termelni). Ezzel kapcsolatban érdemes rámutatni arra, hogy egyes nézetek szerint a *fenus nauticum*, az ókori tengeri kölcsön tekinthető a *commenda*, azaz a középkori társas vállalkozások egyik népszerű típusának, elődjének. A tengeri kölcsön során a pénzügyi befektető otthon maradt és a vállalkozónak pénzt, vagy árut adott a tengeri vállalkozáshoz. Ha a vállalkozás sikeres volt, a kölcsönadó visszakapta a kölcsönzött összeget, illetve az áru ellenértékét, valamint részesült a nyereségből. Ha a hajó és a rakomány elveszett, elvesztette a befektetését. Mivel a profitban való részesedés, illetve a kamat a kockázatért való ellentételezésnek minősült, ezért a *commenda* nem minősült az egyház által tiltott uzsorás kölcsönnek.

ily módon igazságosnak minősül a felek között. A kamat mértéke tekintetében az igazságos mérték a pénzüpiaci kereslet és kínálat függvényében állapítható meg, és ez lesz a „kölcsonvett pénz használatának igazságos ára”. Ez egyúttal a szolgáltatás és ellenszolgáltatás közötti egyenértékűséget is biztosítja.⁶ Ugyanakkor értelemszerűen az olyan kamat kikötése, amely már a másik fél kiszolgáltatót helyzete miatt eltúlzottan történik, sérti az igazságosság elvét, amit nem csak a polgári, de a büntető törvénykönyvek is figyelembe vesznek.⁷

Érdeemes továbbá e tekintetben a vizsgálódást kiterjeszteni. Nem csak a kamat boríthatja fel a szerződő felek szolgáltatásai közötti egyensúlyt, a szinallagmát a kölcsönön kívül más szerződések esetében is figyelembe szükséges venni. Az egyenlően kétoldalú kötelmet eredményező szerződések esetében általában szükséges az egyensúly fenntartása, megtartva azonban a még tisztességes hasznot eredményező eltéréseket. Ebből eredően a szabad megállapodás elvét szükséges kiegészíteni a római jogban már ismert *laesio enormis*hoz hasonló, azonban általános szabályozással.⁸

Nem egyedülálló a feltűnő értékaránytalansággal megkötött szerződések megtámadásának lehetősége, érvénytelenné nyilvánítása a jogtörténetben. A római jogban is ismeretes, de csak szűk körben alkalmazott szabályt a középkorban a glosszátorok és a kommentátorok fejlesztették tovább, a kánonjogban is megtalálható volt,⁹ majd az újkori magánjogi kódexekben is szerepelt. A porosz ALR a kölcsönszerződések esetében az adós számára biztosított megtámadási jogot, a francia Code civil (1674. §) az ingatlan eladója számára adott megtámadási lehetőséget két éves határidőn belül, amennyiben a vételár az

⁶ Michel VILLEY 125. oldal első bekezdésében ismertetett álláspontjával kapcsolatban, mely szerint a római jogban biztosítani kellett volna a szolgáltatások egyenértékűségét, érdemes rámutatni egy-két forrásrészletre. Pl. Paulus kifejezetten azt írja, hogy „... in emendo et vendendo naturaliter concessum est, quod pluris sit, minoris emere, quod minoris sit, pluris vendere, et ita invicem se circumscribere. (... az adásvételnél természetesen meg van engedve, hogy ami többet ér, azt olcsóbban vegyünk meg, s ami kevesebb értékű, azt drágábban adjuk el, és így kölcsönösen rászadjuk egymást...). Paul. D. 19, 2, 22, 3. Fordítás: FÖLDI – HAMZA: i. m. 516. Ld. továbbá Papir. D. 18, 1, 71. Általánosságban a római jog liberális volt a szolgáltatás és ellenszolgáltatás közötti nagyobb mértékű értékkülönbség esetén is, de bizonyos esetekben alkalmazott korrekciós szabályokat, pl. megtévesztés vagy feléntúli sérelem (*laesio enormis*) esetén. Ld. FÖLDI – HAMZA: i. m. 404.

⁷ Az uszora (latinul *usura*, „hasznosítás”, „kamat”) tág értelemben az erősebb szerződéses pozícióban levő személy által a másik számára lényegesen kedvezőtlenebb feltételekkel történő szerződéskötésre irányul. A kiszolgáltató helyzetben lévő fél pozíciója kialakulhat könnyelműség, tapasztalatlanság, függő helyzet vagy rászorultság miatt is. A korábbi magyar jogalkotás elsősorban büntetőjogi szinten foglalkozott ezzel a témakörrel, és az 1883. évi XXV. tc. már bűncselekménynek minősítette a túlzott mértékű kamatkikötést és 1-től ⁶ hónapig terjedő fogházzal és pénzbüntetéssel sújtotta, minősített esetben pedig 2 évig terjedő fogház büntetés kiszabását is lehetővé tette. A megengedhető kamat mértéke a 8 %-os évi kamat volt. Az 1920. évi XXV. tc. az árdrágító intézkedéseket is büntette, az 1920. évi XXVI. tc. pedig uszorabírótság felállításáról is rendelkezett. Leggyakoribb formája a kamatuszora (németül *Zinswucher*), de ismert az áru-, a kenyér-, a gabona-, illetve húszszora fogalma is.

⁸ A *laesio enormis*, illetve a *laesio ultra dimidium* elnevezések középkori eredetűek. A *laesio enormis* szabályai Diocletianus császár kora óta ismertek. Amennyiben az eladó az adásvétel közvetett tárgyát képező ingatlan értékének felét sem kapja meg vételárként, úgy választási lehetőség illette meg, és vagy a szerződés felbontását kezdeményezhette vagy a vételár kiegészítését a teljes értékre. A *laesio enormis* római jogi szabályainak kialakulásával és a jogirodalmával kapcsolatban ld. DÖMÖTÖR L.: *Szemponok a feléntúli sérelem doktrínájának jogösszehasonlító vizsgálatához*. In: Jogi Tanulmányok 1996. 275. skk. DÖMÖTÖR L.: *Észrevételek a laesio enormis és továbbélése kérdéshez*. Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Budapestinensis 1995/96. 45skk. FÖLDI – HAMZA: i. m. 513skk., KECSKÉS László és munkaközössége: *A szolgáltatás és ellenszolgáltatás értékaránytalansági problémái a szerződési jogban I*. Magyar Jog 1999/2. 66skk., SIKLÓSI I.: *Az érvénytelenségi ok kiküszöbölésének néhány kérdése a római jogban és annak továbbélése során*. Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Budapestinensis 42 (2005) 67. skk.

⁹ III. Sándor pápa (1159 – 1181) Quum Dilecti dekretáliájában található meg először a kánonjogban ez a szabály. A kánonjogban került kidolgozásra a *laesio enormissima* kategóriája. Ld. ehhez DÖMÖTÖR: *Szemponok* (id. m.). 290. DÖMÖTÖR L.: *Észrevételek a feléntúli sérelem kánonjogi fejlődésének kérdéséhez*. In: Harmathy A. (szerk.): Jogi Tanulmányok. Budapest, 1998. 79. sk.

ingatlan értékétől több mint 7/12-eddel eltért (*lésion énorme*).¹⁰ Az itáliai királyság 1865. évi polgári törvénykönyve (1529. cikkelye) a felértékeléshez köti a megtámadási jog gyakorlását ingatlan eladása esetén.¹¹ Az osztrák ABGB-ben valamennyi szerződésre általános jelleggel került beépítésre a felértékelés szabálya. A német BGB-ben csak az uzorás szerződések (*Wucher*) érvénytelensége került szabályozásra és ezt vette át a svájci Kötelmi Törvénykönyv (OR) is.¹² Közép- és Kelet-Európában az 1964. évi szovjet Ptk. (58. §), az 1964. évi lengyel Ptk. – hasonlóan a bolgár Ptk. megoldásához – érvénytelenség jogkövetkezményét fűzi a kizsákmányoló, uzorás szerződésekhez, míg az 1964. évi csehszlovák Ptk. elállási jogot biztosított a sérelmet szenvedő fél számára.¹³ A magyar magánjogban nem volt előzménye a feltűnő értékaránytalansággal megkötött szerződések megtámadhatóságának, sőt a magánjogi irodalomban kifejezetten a kereskedelmi forgalom biztonságával ellentétesnek ítélték meg ennek a szabálynak az esetleges bevezetését.¹⁴

A régi magyar Ptk. 1957. évi tervezetében már szabályozásra került a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás feltűnően nagy értékkülönbségének esete, ami az uzorás szerződésekkel szembeni jogvédelmet is biztosítani kívánta és megtámadási jogot adott a sérelmet szenvedő félnek. A szabályozással kapcsolatban kifejezésre jutott számos kritikai észrevétel alapján az 1959. májusi tervezet már külön tényállási elemet biztosított az uzorás szerződésnek a semmisség jogkövetkezményével, és a feltűnő értékkülönbözettel megkötött szerződésnek a megtámadhatóság jogkövetkezményével. A gyakorlatban számos esetben felmerült a régi Ptk. 201. § (2) bekezdésére alapított peres jogvita, azaz gyakorlati alkalmazása széles körben nyert teret. Ugyanakkor van ennek a szabálynak egy másik oldala is, ami miatt számos kritika érte. Kecskés László professzor szerint alkotmányossági szempontból támadható a szabályozás arra hivatkozva, hogy a „méltányosság és a jogbiztonság ütközik egymással”, így a régi Ptk. szabálya ilyen formában nem megalapozott, legfeljebb a magánszemélyek egymás közötti szerződéses jogviszonyában lehet indokolt annak fenntartása,¹⁵ de ez is csak fenntartásokkal, mivel számos más jogi eszközt biztosít a Ptk. a sérelem kiküszöbölésére.¹⁶ Vékás Lajos professzor hasonló szellemben arra mutat rá, hogy a fejlett piacgazdaságban a kereskedelmi forgalom követelményei a magánjogi szerződések esetében is alkalmazandók, így csak a fogyasztóvédelem terén indokolt bizonyos védelmi helyzetek megteremtése.¹⁷

Véleményem szerint nagy felelőssége van a jogalkotónak abban, hogy ezt a kérdéskört megnyugtatóan tudja kezelni. Féljük és óvjuk a gyengébbnek tartott szerződéses pozícióban lévő felet, de ennek két következménye is van. Egyrészt ez nem járhat azzal, hogy az embert ne méltóságának megfelelően kezeljék, és ne vállalhasson egészséges kockázatot, hiszen

¹⁰ „Si le vendeur a été lésé de plus de sept douzièmes dans le prix d'un immeuble, il a le droit de demander la rescision de la vente, quand même il aurait expressément renoncé dans le contrat à la faculté de demander cette rescision, et qu'il aurait déclaré donner la plus-value”. Art. 1674. Code civil

¹¹ Az 1942. évi, ma is hatályos olasz polgári törvénykönyv (1448 és 1450. §) az 1865. évi Codice civile del Regno d'Italia szabályozásához képest már nem csak ingatlan esetében alkalmazható. „, Art. 1448 Codice civile. Ld. ennek értékeléséhez DÖMÖTÖR: *Szempontok* (id. m.). 292skk. DÖMÖTÖR: *Észrevételek a laesio enormis* (id. m.). 58skk.

¹² A felértékelésnek az újkori magánjogi kodifikációkban betöltött szerepével kapcsolatban ld. KECSKÉS: *A szolgáltatás és ellenszolgáltatás I.* (id. m.) 68skk. és DÖMÖTÖR: *Szempontok* (id. m.) 293skk.

¹³ WEISS E.: *A szerződés érvénytelensége a polgári jogban*. Budapest, 1969. 264skk.

¹⁴ Ld. ehhez KECSKÉS László és munkaközössége: *A szolgáltatás és ellenszolgáltatás értékaránytalansági problémái a szerződési jogban II.* Magyar Jog 1999/3. 129. sk., SZÉCSÉNYI L.: *Jegyzetek a Ptk. 201. §-a (2) bekezdésének alkalmazásához*. Bírák Lapja 1999/2. 16.

¹⁵ KECSKÉS: *A szolgáltatás és ellenszolgáltatás II.* (i. m.) 135. sk.

¹⁶ Nagyon találó az a megfogalmazás, miszerint: „A vagyonával rendelkező, önmaga és tulajdona védelmére feljogosított, a személyi integritását féltve őrző polgár magánjogi képéhez lealacsonyító a döntésképtelenség és a felelőtlenség képzetét párosítani”. KECSKÉS: *A szolgáltatás és ellenszolgáltatás II.* (id. m.) 138.

¹⁷ VÉKÁS L.: *Autópálya-használati szerződések és a Ptk. 201. § (2) bekezdése*. Magyar Jog 1998/6. 322. Hasonló álláspontot képvisel: KEMENES I.: *A szerződés érvénytelenségének egyes kérdései a gazdasági szerződéses gyakorlatban*. Polgári jogi kodifikáció 2002/2. 23.

kockázat nélkül nincs lehetősége tisztességes haszonra szert tenni. Másrészt az eltúlzott védettségi helyzet azzal jár, hogy a védett személlyel harmadik személyek nem feltétlenül kötnek szívesen szerződést.

IV. A pénzügyi világválság tapasztalatai

A tanulmánykötet negyedik írása a pénzügyi világválság tapasztalataival foglalkozik. Az értékpapírpiac kialakulása és különösen a tőzsde megjelenése a korábbi piaci kereskedelmi szabályokat és szokásokat jelentősen megváltoztatta. A hagyományos piaci kereskedelem során egymással személyesen kapcsolatba kerülő személyek egymás számára megismerhető áruk adásvételével foglalkoztak. A tőzsde alapvetően személytelenné tette a kereskedelmet, ami egyúttal a kereskedelmi ár tekintetében is jelentős változásokat hozott. Az egymást személyesen nem ismerő eladó és vevő alkuszokon, ügynökökön keresztül kereskedik egymással olyan dologra, pontosabban vagyoni értékű jogra vonatkozóan, amiről általában csak áttételes ismeretei vannak. A részvény egy társaságban meglévő tagsági és vagyoni jogokat testesít meg, maga a társaság viszont nem képezi az ügylet tárgyát. A részvény értékének meghatározása tehát a piaci viszonyoktól függ, nem feltétlenül tükrözi a gazdasági társaság tényleges értékét.¹⁸ Ennél a kérdéskörnél érdemes röviden kitérni a 21. század elején jelentkező folyamatokra. A részvénytársaságok esetében a tulajdonosi szerkezet elaprózódása egyes nagy gazdasági társaságok esetében a társaság szerződéses alapú megközelítésétől a szervezeti oldalról történő vizsgálatára helyezi a hangsúlyt. Ez alapvetően azzal a következménnyel jár, hogy a társaság vezetése és a tulajdonosok közötti életszerű kapcsolat gyakorlatilag megszűnik, az egészséges döntéshozatali rend ténylegesen megfordul. A kistulajdonosok nagy számára tekintettel a társaság menedzsmentje, igazgatósága irányítja a társaságot és a tulajdonosok, részvényesek számára csak az éves rendes közgyűlésen válik lehetővé a társaság működésével kapcsolatos gazdasági mutatók megismerése. Ez a folyamat eredményezi annak kialakulását, hogy a társaság a tulajdonosoktól független, önálló életet él, ahol a menedzsment számára kijelölt ellenőrző szervek megbízatásának meghosszabbítása is a menedzsment közgyűlésen történő előterjesztésétől függ.¹⁹ Ez, illetve részben ez eredményezhette a 2001. és 2002. években az Amerikai Egyesült Államokban az *Enron*, a *Global Crossing*, a *Worldcom* bukását, és ennek következményeként 2002. július 30-án a *Sarbanes-Oxley Act* elfogadását.²⁰ Az amerikai példa azt mutatja, hogy a társaság irányítása és ellenőrzése a tulajdonosi szinttől elváltan, önmagában is megoldandó probléma. Csak abban az esetben valósulhat meg az ellenőrzés megfelelően, ha az egymás ellenőrzésére kijelölt szervek között érdekellentétet és személyes mögöttes polgári jogi, valamint büntetőjogi felelősséget teremt a jogalkotó arra az esetre, ha a társasági üzleti eredményei nem lesznek megfelelőek.

¹⁸ A nagy amerikai vállalatok bukásához hasonló jelenség volt tapasztalható már a 18. század elején Angliában is. Az 1719-ben megalkotott *Bubble Act* (6 Geo. I. c. 18.) elítélte és illegálisnak nyilvánította a be nem jegyzett társaságok alapítását, mellyel az alapítók pénzt szereztek a befektetőktől anélkül, hogy erre jogalapjuk lett volna. Ez a törvény a House of Commons 1720. április 27-i határozatán alapult, amely minden további vizsgálat nélkül elítélte azokat az engedély nélkül működő társaságokat, amelyek a kereskedelmi forgalom biztonságát veszélyeztetik. L. C. B. GOWER: *Gower's Principles of Modern Company Law*. London, 1979. 29. H. R. HAHLO – J. H. FARRAR: *Hahlo's Cases and Materials on Company Law*, London, 1987. 5.

¹⁹ Erre a folyamatra mutat rá SÁRKÖZY Tamás professzor is. SÁRKÖZY T.: *A magyar társasági jog Európában*, Budapest, 2001. 77.

²⁰ G. P. LANDER: *What is Sarbanes-Oxley?* New York, 2004, 3. skk. KECSKÉS A.: *Befektetővédelmi reformok az Egyesült Államokban és Európában*, Magyar Jog 5/2009, 298. skk. Kecskés A.: *Az Enron botrány és az üzleti jog rohadt almái*. Magyar Jog, 6/2008. 429. skk.

Ehhez képest további problémát jelent a struktúrált derivatív pénzügyi eszközök kibocsátásának jelensége. A szerző rámutat arra, hogy az 1970-es években fordult elő először, hogy a termelő tevékenységek hozama alacsonyabb lett, mint a pénzügyi befektetéseké. A jelzálogalapú hitelezések esetében a CDS (Credit Default Swap, hitelmulasztási csereügylet) alkalmazásával egy adós hitelkockázatát cserélik el a felek pénzért. A CDS-ekből összeállított CDO-k (Collateralized Debt Obligation, fedezett adóssághitelezettségek) „szintetikus termékek”. Ezek értékpapírosítása kifejezetten erre a célra létrehozott intézményeken (Special Purpose Vehicle, SPV) keresztül történt. A jelzáloghitelek forgalomképes értékpapírokká történő átalakítása és értékesítése az erre a célra létrehozott közvetítő pénzügyi intézményeknek (Structured Investment Vehicle, SIV) jelentős valós kockázattal járt.

A gazdasági, pénzügyi elemzők álláspontja szerint a válság közvetlen oka arra vezethető vissza, hogy az Amerikai Egyesült Államokban az elsőrangú adósok (ún. *prime borrowers*) részére nyújtott kölcsönök mellett megjelentek a nem elsőrangú adósok részére nyújtott jelzáloghitelek (ún. *subprime mortgages*), illetve ehhez kapcsolódóan a változó kamatozású jelzáloghitelezés gyakorlata (*adjustable rate mortgages, ARM*), valamint a jelzálog-fedezett értékpapírok kibocsátása (*securization*) és forgalmazása, a jelzálog-fedezett értékpapírok (*mortgage-backed securities, MBS*) forgalmazása.²¹ A folyamat eredménye, hogy a szereplők valójában egymást biztosítják körbe, valamint a hitelminősítők nem képesek megbízható értékelést adni a forgalmazott pénzügyi eszközökről. Ez a trend az értékpapírok túlértékeléséhez vezetett, melynek következménye látható módon a pénzügyi szektor összeomlását és egyúttal a reálgazdaság válságát is eredményezte.

A bankjogban a kockázatos ügyletekből eredő lehetséges veszteségek kezelése érdekében kialakított három pillér, így a szavatoló tőke előírása, arányának felügyeleti ellenőrzése és a transzparencia követelményével kapcsolatos előírások esetleges revíziója a pénzügyi ágazatok jogára tartozik.²² A hitelezésnek azonban nemcsak intézményi oldalát szükséges vizsgálni, hanem azt is, hogy a jogi szabályozás miként befolyásolja a hitelintézetek kölcsönzési gyakorlatát. A hitelezés alapvetően a gazdasági élet meghatározó tényezője, elősegíti és ösztönzi a befektetéseket, beruházásokat, fejlesztéseket, likviditást jelent a vállalkozások számára. A beruházások munkahelyet teremtenek, ami egyúttal növeli a fizetőképes keresletet is, ami a termelésben és a szolgáltatóiparban jelent további bővülési lehetőséget, valamint növeli a pénzforgás sebességét. Abban az esetben azonban, ha a gazdaságban a pénzügyi források elapadnak, úgy ez a folyamat visszafordul. A hitelintézetek részéről várható az, hogy a „bedőlt” hitelekkel bekövetkező veszteségüket a jövőben a megtérülő kihelyezéseken keresztül kívánják pótolni, ami a kölcsönök kamatainak és költségeinek a gazdaság szereplői számára kedvezőtlen növekedéséhez vezet.

Egyetértek a szerző megállapításaival, miszerint megfordult az egészséges láncolat a reálgazdaság és a pénzügyi piac között. A határidős ügyletek, a felelőtlen, valótlán cégértékeléseken nyugvó tőzsdei kereskedés, a jelzáloghitelek értékpapírosítása folytán az értékpapírok a mögöttük lévő, az értéküket megalapozni szánt tényleges vagyontárgyaktól elszakadtak, önálló értékkel önálló életet kezdtek élni. Ez alapvetően a pénzpiacok szereplőinek felelősségét és tisztességét veti fel. A pénzügyi rendszer „szuperbuborékja” után a banki tőkeemelések és tőkeinjekciók az osztó igazságosság elvét sértették. A fizetőképesség értelemszerűen kikerült a pénzügyi rendszerből, hiszen olyan termékek kereskedelmére került sor, amelyek már régen nem a valóságos értéket képviselték.

A pénzügyi világválság tapasztalatai közé tartozik megítélésem szerint az, hogy az emberiségnek folyamatosan, újra és újra felnőtté kell válnia. A hasonló pénzügyi válságok és

²¹ Ld. ehhez W. B. GWINNER – A. SANDERS: *The Sub Prime Crisis: Implications for Emerging Markets*. Policy Research Working Paper 4726. The World Bank Financial and Private Sector Development Vice Presidency Global Capital Markets Non-Bank Financial Institutions Division. 2008. szeptember 5. sk.

²² Ld. ehhez SIMON I.: *Pénzügyi jog I.* Budapest, 2007. 322. sk.

túlkapások időszakonként visszatérnek. *Homo homini lupus est*, a korlátokat a külső szabályozók, vagyis a jog és a belső értékek, az erkölcs szabják meg. Egy globalizált kapitalista piacgazdaságban elvárható-e az embertől, hogy ne váljon farkassá? Érvényesíthető-e a *homo, sacra res homini* erkölcsi elvárása? Megítélésem szerint igen, ez azonban csak részben jogi kérdés. A legjobb szabályozók sem érnek semmit, ha a piac szereplői azokat nem tartják be, az erőfölényben lévő nagyvállalatok döntéshozói nem hosszú távon és nem tisztességes haszonban gondolkodnak. Nemcsak a jogi környezetet kell megfelelően kialakítani, hanem az üzleti etika szabályait is elvárásként kell megfogalmazni. Másrészt pedig azt is figyelembe kell venni, hogy a tudatos fogyasztói magatartást már gyermekkorban tanítani szükséges. Napjainkban az átlagember élete is jelentősen megváltozott, folyamatosan komoly pénzügyi döntéseket kell hoznia, amelyek jelentősen befolyásolják a mindennapjait és a jövőjét is. Ez csak megalapozott háttérismeretek mellett várható el, amelyhez az oktatásban és a nevelésben kell alapot teremteni.

Egy gondolat az osztó igazságosságról a világválság kapcsán. A helyzet kialakulása három szereplőre vezethető vissza, a túlzott profitra éhes pénzügyi vállalkozásokra, a felelőtlen befektetőkre és a piaci viszonyokra későn reagáló kormányzati szervekre, döntéshozókra. A közrehatás arányait természetesen érdemes áttekinteni, de a válság okozta károk megosztása mindenképpen közös felelősséget feltételez.

Örömteli, hogy a magyar jogfilozófiai és jogi szakirodalom Frivaldszky János tanulmánykötetével gazdagodott, hiszen olyan aktuális, egymással szorosan összefüggő témákat dolgozott fel tudományos igényességgel, amelyek a jogászai gondolkodásra, erkölcsre és hivatástudatra is nagy hatással bírnak. Az írások elolvasása újabb és újabb gondolatokat ébreszt és talán érzelmeket is felkavar, de ami a legfontosabb, mindenki számára ad valamit. Különösen fontosnak tartom, hogy az írásokból egyértelműen kidomborodik az emberi méltóság jelentőségének megértésére helyezett hangsúly, hogy az nemcsak önmagunkra vonatkoztatva, hanem embertársaink esetében is létezik. Ennek elfogadása talán bizonyos fokú önmérséklet gyakorlására is ösztönzi az embereket. Erre pedig a mai társadalmi, politikai és gazdasági viszonyok ismeretében igencsak nagy szükség van.